

Из рукописа – Светолик Станковић

ГОДИНЕ У АРВИЛУ

(одломак из романа)

– Речено је и записано, господине Кашанин, да је Музеј кнеза Павла, под вашом руком, постао *храм лепоте, чувар свете баштине и нашега божанскога бића. Лепоте, која нас још увек спаја са светом узвишенога. Био је то покушај стварања националног културног стила у који се сливала сва разноликост нашега живота, а ви сте носили собом, „светлост средњевековља“.*

– Премного лепих речи о човеку којег сународници нису умели да поштују, и вреднију, у неким смутним временима. Но, *покољења дјела суде*, казао је владика Раде, тај српски горостас виши не само од Ловћена него од свакога српскога врха.

– Долази Други светски рат, кнез Павле одлази из Београда, Србија је окупирана, Музеј остаје вама и вашим сарадницима на старање, одржавање и чување. Како је све то ишло, под овако тешким условима?

– Како је ишло? Онако како је могло и морало. Људска врста опетала је на овој планети, поред свих катаклизми које су је кроз миленијуме задесиле, захваљујући прилагођавању. Морали смо и ми да се прилагодимо новонасталој ситуацији, али неке околности, рекао бих и случајности, ишле су нам наруку. Рећи ћу вам,

нешто касније, о чему се ради. Пре свега, чинили смо све да сачувамо национално благо од растурања. Ред, рад и дисциплина, успостављени у периоду пре рата, настављени су и у времену окупације, немаштине и беде. Поново ћу истаћи заслуге мојих сарадника, Ђорђа Мано Зисија, веома образованог човека и свезналице; архитекте Ивана Здравковића и Миодрага Грбића. У коликој смо беди били сви заједно, показаће вам и детаљ да су отпадала сребрна дугмад, са ливреја чувара. У таквој ситуацији приписивање заслуга за рад и опстанак Музеја само мени, била би превелика нескромност, са моје стране.

Поред војне, постојала је и цивилна немачка власт, Управни штаб, на чијем је челу био доктор Турнер. У оквиру штаба постојало је Одељење за заштиту споменика културе. Овде долазим до кључне личности у причи о Музеју за време окупације. Реч је о *Јохану Албрехту фон Рајсвицу*, који је водио то одељење. Пруски барон, професор балканологије у Берлину, био је изразити пријатељ Срба. Једне године посетио је, са трудном супругом, манастир Лесново. Дуго су стајали испред портрета цара Душана, према којем је гајио велико дивљење. После дугог ћутања обратио се трудници, ако будеш родила сина волео бих да је овакав. Даћемо му име Душан. Госпођа је заиста родила мушко дете. Наденули су му, поред немачког, друго име Душан. Манастир Лесново налази се на југозападним падинама планине Осогово, на самом почетку села Лесново. Још у једанаестом веку, у околним пећинама подвизавали су се бројни монаси. Данашњи монашки комплекс основан је 1341.године. Основао га је деспот Јован Оливер Грчинић, власник околног простора.

Цар Душан је 1347.године, на скупштини у Скопљу, прогласио манастир Лесново седиштем новоосноване епархије Злетово.

Вратимо се фон Рајсвицу. Својим ауторитетом и положајем штитио је, где год је стигао. Није дозволио аустријским војницима да однесу из Музеја портрет трагично преминуле царице Јелисавете Сиси. Хтели су да украсе, тим портретом, своју војничку мензу. Солдатска посла. Међутим, кад је Гестапо дошао по портрет Лоренса од Арабије, није се много противио. Разумео сам га, шта више, слагао сам се са његовим пристајањем. Наглашавам, од иоле вреднијих музејских експоната, ништа није нестало. Изузетну улогу имао је 1942.године у спасавању моштију српских владара и познатих личности, из фрушкогорских манастира. За дивљачка скрнављења српских манастира и моштију светих брзо се сазнало у Србији. Овде морам да истакнем *име часног проте професора доктора Радослава Грујића* и његовог несебичног залагања да се спасу светиње. Потегло је све своје везе и успео да дође до фон Рајсвица. *Клекнуо је на колена и ридајући на сав глас молио за помоћ.* Велики поштовалац Срба и српске културе, попут браће Грим и Гетеа, без премишљања ступа у акцију. Поред Грујића позива и Грбића, мојег сарадника и сва тројица одлазе у Сремску Митровицу. Одатле иду у Шимановац, Крушедол, Јазак, и остале манастире. Преносе мошти до Руме, ту је чекао воз којим су пребачене у Београд. *Дочек светих моштију у поробљеном, уништеном и ојађеном Београду био је величанствен. Народ их је дочекао на коленима. Ридање и плач, уз молитве непрегледне масе људи, проламао се над српском престоницом.* Фон Рајсвицу Срби не смеју да забораве ово

доброчинство. Поред овога, фон Рајсвиц наређује да се експонати Музеја спакују, однесу у подрум и зазидају, не слушајући наредбу владе да Музеј буде отворен. Тако је спасено благо Музеја, тачније, српскога народа. Од оца Теофана из Раче добио сам *Мирослављево јеванђеље* и једно време склонио га у трезор Народне банке. Касније смо га вратили у Музеј.

Променом власти знао сам да ми више нема места, не само у Музеју него уопште у друштву. Моје је време истекло. За прилагођавање новом добу и његовим људима нисам имао воље. Примопредају између мене и Вељка Петровића извршио је официр победничке војске Татомир Вукановић, у краљичином кабинету. Некада смо нас двојица били пријатељи, упознао сам га добро. Био је изузетно сујетан човек. Нисам му пружио руку. Поздравио сам своје сараднике, захвалио им на сарадњи, окренуо се и отишао. Тако вам је у животу. Одиграте своју ролу и силазите са сцене. Да ли сам био љут или можда увређен? Ни једно, ни друго. Био сам сигуран да сам поверени ми посао обавио часно и поштено до краја. Осмислио сам свој живот, испунио га делом због којег се нећу стидети будућих година и нараштаја. Шта ће ми више од тога?

— Кад говорите о вама, људи који вас познају, увек истичу неколике детаље из вашег живота. Први доктор историје уметности, изношење на светло дана, *urbi et orbi*, сјаја и величине средњевековне Србије и ваш аристократски стил у животу и раду. Не по пореклу и рођењу већ по изгледу, понашању и осећању дужности за оно што радите. Имате нешто што вас издваја од многих са ових, и не само са ових, простора. Човек сте многих талената.

– Имао сам тежак али срећан живот. Човек има онолико талената колико воли свој посао, са коликом га преданошћу и посвећеношћу ради. Укратко, љубав према животном позиву одређује наше таленте. Има један велики недостатак код великог броја људи, то је недостатак доследности. Трудио сам се да је сачувам, да јој останем веран и онда када је то било готово немогуће. Разуме се, платио сам високу цену. Приликом бомбардовања Београда порушена ми је кућа а рукописи изгорели. Но, хвала Богу, остали смо живи. Примила нас је породица Гутеша у свој дом, због чега сам јој неизмерно захвалан. У току рата, под тешким околностима, сачувао сам, са својим сарадницима, Музеј, у готово неокрњеном стању. После рата проглашен сам квислингом, издајником и не знам шта ми се све није приписивало. Отеран сам без пардона, грубо и простачки до гађења. Доживео сам да будем гост на дворовима европских суверена и будем одликован од њих, да добијем француску Легију части, због заслуга на пољу културе. Можете замислити тај лук од барањског сељачета до зенита највиших почести и уважавања, и на крају стигма издајника и квислинга, сарадника окупатора. Често се сетим чувене Наполеонове изреке, *од врха до дна, само је један корак*, коју је изговорио пред постројеним бедним остацима своје поражене војске, завејане у снегу, залеђене руском зимом. Знао је да је то његов крај. Ја не признајем да сам побеђен, мене су надиграли. Ко, када и како, сасвим је друга прича. Враћам се несрећном кнезу Павлу. Следећи политику свога претходника Александра, настојао је да по сваку цену сачува Југославију. Мислио је да ће ако сачува њену неутралност остварити своју намеру. Потписивањем пакта гарантована је неутралност

његовој држави. Овим чином сматрао је да ће спасити државу и народ великих ратних разарања и несрећа. Нажалост, преварио се грдно.

Енглеска, бојећи се пораза, тражила је да што већи број земаља ратује на њеној страни. То је подразумевало безусловно ангажовање Југославије у рату против Немачке. Кнез је то сматрао сулудим чином, равним самоубиству државе и народа. Остао је усамљен. Мартовски пуч, изведен у енглеској режији, са официрима, њеним агентима у врху југословенске војске, био је искључиво британски интерес, из користољубља. Даља кнежева судбина, мање више, је позната. За мене и моју породицу настали су тешки дани. Лојалност коју сам и даље исказивао према кнезу Павлу нису ми опраштали. Био сам апсолутно одбачен од друштва. Нико није смео да објављује моје књиге. Био сам срећан што сам сачувао главу на раменима, многим часним и поштовања достојним људима тако нешто није пошло за руком. Живео сам у тескобном стану, писао на коленима у кухињи где се сушио веш. Да бих преживео сарађивао сам у *Политици*, анонимно, на рубрици *Да ли знате?* Но, кад дођу неке године, уздигне се пред човеком зид преко којег се не може. Престаје писање. Не морају да буду те године старачке, како се обично мисли, могу оне доћи и раније, све зависи од човека, индивидуална је то ствар.

Већ сам рекао да је при бомбардовању Београда страдала моја кућа, страдали су и рукописи. Међу њима, најзначајнији је био *Српска књижевност у средњем веку*. Морао сам све испочетка. Почео сам поново да је пишем, већ зашао у седамдесете године живота. Онај зид, о којем сам вам говорио, још није постојао или га ја нисам видео.

На моју срећу. Овом књигом настојао сам да оповргнем опште мишљење наших филолога да ми заправо немамо средњевековну књижевност, да се све своди на писменост, преписе, да можда, у летописима има неких елемената књижевности. Нисам тога мишљења. *Доментијан је европски писац, међутим, није признаван од критичара због велике цитатности Библије.* Нису схватили да је то *креативан поступак у писању*, како се изразио мој млади сарадник Дејан Медаковић. Наглашавам да Доментијан пише у оним годинама у којима непознати сликар осликава фреске у Сопоћанима. И ту долазимо до кључне чињенице, коју многи или превиђају, или је уопште не виде. Најрепрезентативнија дела српске књижевности и најзначајнија сликарска дела српске духовности, настајала су истовремено и за исто друштво. У њима се најбоље сагледава високоразвијена култура Србије средњег века, јер више је дворска а мање државна. Уопште, Доментијанови списи представљају целу једну идеологију државе и власти. Религиозна мистика добива националне црте. *Немања, Стефан и Сава, три су светлила богомобдарена, на чување народа свог.* У својим истраживањима, без бојазни, повезивао сам аристократију и књижевност, тврдећи да је у фрескама садржана хеленистичка традиција високог квалитета.

– Опште је мишљење књижевних критичара да је ваша *Српска књижевност средњег века*, најтемељитије дело икада написано код Срба.

– Оставимо се критичара и похвала. Вратимо се нашој теми. *Нема у свој јужној Италији савршеније скројених портала од студеничких и дечанских, нити оригиналније и лепше олтарске трифоре од студеничке. Ни на западу ни на*

истоку, систем декоративне пластике наших цркава моравске школе, нема преседана. Много пре Ренесансе почиње индивидуализација у нашем фрескосликарству. Студеничке фреске су неговане, рафиноване, светле, колико од боја и позлате толико од јасних мисли. У томе дубоком колориту, у томе моћном цртежу, у тим фигурама без гестова, у томе владању собом и материјом, као у мирној причи без много речи треба гледати аристократски укус њиховог поручиоца. Нису те скулптуре у Студеници толико многобројне колико су лепе. Као и наше фреске тога доба, оне, иако прилагођене декоративној функцији која им је намењена, имају сва обележја сублимне монументалне уметности. Њихова је врлина, мера. У то време нема већих ни важнијих скулптура на Балкану. Ништа није тако живо, као мртва прошлост кад се оживи. Наши историчари, захваљујући једином озбиљно сачуваном архиву, у Дубровнику, који има огроман број докумената, који се односе на српску и босанску средњовековну државу, па су наши погледи ишли из једне мале републике, из једне мале средине, усмерене према једном великом државном организму, какав је била српска и босанска, посебно српска држава. Из тог малог Дубровника оцењивали су Душаново царство. То је погрешна визиура. До ње је дошло само зато што је тамо био највећи број докумената, а нису имали тада још знања да открију оне поруке које не само даје историја уметности о средњовековној држави него о нивоу целом и програмима тих владара, који су плаћали та осликавања. Уместо да гледају из Призрена ка Дубровнику, они су гледали из Дубровника ка Призрену. То је та погрешна визиура. Најмање знамо о времену када смо једини пут ишли напореда са

највећим народима у Европи. Да је Србија некада била као Тоскана тешко нам је замислити. Али тако је било. Србија је била на висини Европе у тринаестом веку, а не 1968. године, схватите. Ако хватамо везу са тим тринаестим веком, развијајући оно што прогрес доноси, ми не излазимо из Европе. Србија нема шта да прими из Европе, што би њу морало да измени. Србија треба да сачува свој идентитет у Европи. Она јесте европска земља. Србија није западна земља али није ни азијска. Србија је медитеранска земља. Символ њене медитеранске припадности је Хиландар. Византијски корени српске културе, а Византија је апсолутно најтрајнија цивилизација у историји Европе. Наш средњи век припада великој традицији, јер је изнедрио велике људе који су се својом супериорношћу издигли изнад пуког људског у човеку и који сведоче о присуству на земљи. Немања је наш Понтифекс, онај који спаја земљу са небом.

